

HOTET INIFRÅN

Likriktning och ideologiska skygglappar får akademiker att blunda för potentiellt samhällsviktig forskning och undvika obekväma slutsatser.

Av Bo Rothstein

Forts. →

Sedan ett par år tillbaka är vi närmast översköjlda av konferenser, seminarier och workshoppar som handlar om frågan om den akademiska friheten och/eller den vetenskapliga kunskapens roll i demokratin. En säkerligen långt ifrån komplett lista räknar ett dussin sådana arrangemang i Sverige de senaste två åren. Vad som är gemensamt för dessa sammankomster är att man pekar på de utifrån kommande begränsningarna och hoten mot forskningens och den högre utbildningens autonomi.

Det är naturligtvis vad som sker i USA, Turkiet, Ungern och många andra länder som satt i gång denna tämligen febrila verksamhet, men även vissa företeelser i Sverige förefaller ha skapat oro för yttre hot mot den akademiska friheten. Bland dessa kan nämnas de förkortade mandaten för ledamöterna i styrelserna för landets universitet och högskolor, en ökad politisk styrning av vad forskningsråden ska finansiera, den omfattande spridningen av konspirationsteorier byggda på "alternativa fakta" samt ett jämförelsevis svagt rättsligt skydd för både lärosätenas och de enskilda forskarnas autonomi.

För undertecknad, som skrivit ett trettiotal artiklar i denna fråga (och som för detta en gång erhöll Sveriges Universitetslärarförbunds pris för försvar av den akademiska friheten), är detta engagemang för forskningens autonomi naturligtvis av stort värde. Likväl vill jag hävda att här finns en besvärande brist på självreflektion och självkritik från det svenska forskarsamhället.

Utän att på något sätt förringa problemet med yttre hot mot den akademiska friheten har jag kommit att intressera mig för de begränsningar och även hot mot forskningens autonomi och dess betydelse för samhällsutvecklingen som kommer inifrån akademien själv. Inspirationen till detta

kommer delvis från ett antal egna analyser som gett vid handen att det finns viktiga samhällsproblem som det svenska forskarsamhället valt att blunda för. En annan inspirationskälla till detta är sociologiprofessorn Jonathan Coles magistrala bok *The Great American University* (2009) om de amerikanska spetsuniversiteterna, där han hävdar att några av de mest subtila hoten mot forskningens frihet kommer inifrån akademien.

Orsakerna till var och en av de "blinda fläckar" som jag kommit att analysera, alltifrån korruption till islamism, har förmodligen sin egen logik. Men den fråga jag nu har kommit att ställa mig är om det finns någon eller några gemensamma faktorer i det svenska forskningslandskapet som kan förklara vad som verkar vara ett mönster av ideologisk likriktning, där enskilda forskningsområden tappar förmågan att pröva andra förklaringsmodeller än de etablerade. En huvudhypotes är att orsaken till dessa blinda fläckar av obeforskade problem förmodligen handlar om en kombination av opportunistik och ideologi. En mera avancerad hypotes är att det kan handla om att forskarkarriären såsom den är upplagd i samhällsvetenskap och humaniora resulterar i olika former av mental blockering.

Nedan listar jag de viktiga samhällsproblem som jag menar att det svenska forskarsamhället under långa perioder valt bort. Vart och ett av dessa är värda ett längre kapitel, men här måste det av utrymmesskäl bli kortfattat.

1. Korruption, särskilt i biståndet. Denna företeelse var under lång tid en helt negligerad fråga. Min generation forskare i samhällsvetenskap kunde gå igenom hela sin grund- och forskarutbildning utan att detta problem över huvud taget nämndes. Det är först under 2010-talet som forskningen tog fart. Till viss del berodde detta på ett ideologiskt ställningstagande att man inte borde lägga ansvaret för bristande social och ekonomisk utveckling på aktörer i utvecklingsländer. För traditionell neoklassisk ekonomi störde frågan om korruption försanthållandet att marknader kan vara självreglerande. Empiriskt står det numera utom varje tvivel att omfattande korruption är en grundorsak till bristande social, demokratisk och ekonomisk utveckling. Men överraskande länge höll sig forskarsamhället borta från denna fråga.

2. Många pojkars/unga mäns tillkortakommanden i skolan. Allvaret i detta ligger bland annat i att ofullbordad eller bristande skolgång är något som kännetecknar den absoluta merparten av unga gängkriminella. Den stora gruppen genusforskare, inte minst de inom genuspedagogiken,

har av ideologiska skäl valt att negligera detta problem i sin forskning. Ett skäl som levererades i en publikation från Nationella sekretariatet för genusforskning (tidningen *Genus* nr 2/2011) var att eftersom män under så lång tid varit privilegierade är det inte särskilt angeläget att undersöka varför många pojkar nu klarar sig dåligt i skolan.

3. Den bristande integrationen av invandrare.

Som statsvetaren Peter Esaiasson visat i sin bok *Förorten – ett samhällsvetenskapligt reportage* (2020) har den stora gruppen som kallar sig IMER-forskare (internationell migration och etniska relationer) koncentrerat sig på teorier som förlägger förklaringen till de så kallade utsatta områdenas problem till olika samhällsstrukturer i stället för att faktiskt undersöka vad människor som bor i dessa områden upplever och anser. Esaiassons empiriskt mycket välgrundade forskningsresultat leder till helt andra slutsatser vad gäller åtgärdsprogram än de som har kommit från IMER-forskningen. IMER-forskare har också undvikit att studera betydelsen av familje- och klanbaserade kriminella nätverk i ”utsatta områden” som en faktor bakom bristerna i integrationen.

4. Jämställdhetens tillkortakommanden. Trots mycket omfattande politiska reformer uppvisar jämställdheten mellan män och kvinnor fortfarande betydande brister. I långa stycken är detta orsakat av skillnader i arbets- och inkomstfördelningen i heterosexuella barnfamiljer (som fortsatt är den i särklass vanligaste familjeformen). Vad forskningen avstått från att analysera är den fortgående asymmetrin mellan män och kvinnor när dessa relationer bildas. Mannen är nästan alltid ett par år äldre och står därmed sannolikt också redan från början starkare på arbetsmarknaden. En annan del av denna asymmetri är att män tenderar att bilda par med kvinnor som står lägre på den sociala rangskalan och vice versa. I de förhandlingar som måste till mellan parterna om fördelningen mellan löne- och hemarbete tenderar dessa olikheter att över tid leda både till en ojämn fördelning av ansvaret för barn och hem och därför också betydande ekonomiska fördelar för mannen/fadern. Vi saknar forskning om varför dessa tydliga asymmetrier i heterosexuell parbildning uppstår och deras konsekvenser för jämställdheten.

5. Hedersrelaterat våld och förtryck. Det har tagit tämligen lång tid, och det fanns länge ett bestämt motstånd hos en inte obetydlig grupp integrations- och genusforskare, att alls ta upp det hedersrelaterade våldet. Rädslan för att detta

”

En annan del av denna asymmetri är att män tenderar att bilda par med kvinnor som står lägre på den sociala rangskalan och vice versa.

skulle ses som något som huvudsakligen fanns inom den muslimska sfären, och att ett fokus på problemet skulle ge bränsle åt invandrarfientlighet och även rasism, ledde till ett bestämt förnekande av problemet under en relativt lång tid. Som det uttrycktes i en rapport från Nationellt centrum för kvinnofrid vid Uppsala universitet 2010: ”En risk är att fokuseringen på hedersvåld kanske döljer eller förminskar andra former av våld samt att invandrade män i det närmaste normaliseras som våldsutövare.”

6. Evidensbaserade undervisningsmetoder i skolan. Riksrevisionen har nyligen pekat på stora brister i Skolverkets och andra undervisningsmyndigheters agerande för att skolundervisningen ska bygga på evidensbaserade pedagogiska och didaktiska metoder. Det är anmärkningsvärt att det är Riksrevisionen och inte forskarna inom pedagogik och utbildningsvetenskap som har lyft fram denna brist. Detta förefaller ha berott på att huvuddelen av forskarna inom detta område av ideologiska skäl valt att bortse från forskningsresultat som visat på evidensbaserade framgångsrika undervisningsmetoder. Jonas Linderöth, som varit en av mycket få pedagogiska forskare som i den offentliga debatten pekat på detta problem, förtäljer i intervjuer att han kommit att utsättas för svårartad utfrysning av sina forskarkolleger.

7. Forskningen om Israel–Palestina-konflikten.

Denna har nästan uteslutande studerat den specifika konflikten i ett (nutids-)historiskt perspektiv för att försöka klarlägga skuldfrågan. Men ingenting kan förklaras utifrån sig självt; att jämföra är den grundläggande vetenskapliga metoden. I denna forskning har emellertid ett komparativt perspektiv helt saknats, vilket lett till att en viktig pusselbit gått förlorad. Från 1923 till 1962 tilldrog sig nämligen ett dussintal

Till skillnad från andra integrationsforskare valde Peter Esaiasson att prata med förortsbor.

”

Ett forskarsamhälle som av ideologiska skäl riktar blicken bort från viktiga samhällsfrågor riskerar att förlora denna tilltro.

Nederländske Ruud Koopmans saknar sina svenska kollegers ideologiska skygglappar.

omfattande flyktingkatastrofer i Europa (tre miljoner sudetttyskar, en halv miljon kareler, tolv miljoner tyskar från Ostpreussen, 600 000 fransmän från Algeriet, 1,4 miljoner greker från Turkiet, 800 000 turkar från Grekland, 300 000 italienare från Istrien och Dalmatien ...). Det helt speciella med den palestinska flyktingkatastrofen 1948 är att den är den enda av dessa många flyktingkatastrofer som har fortsatt att orsaka blodsutgjutelse. Ett komparativt metodval klarlägger mycket tydligt varför det är så och visar också på lösningar som hade varit (och kanske fortfarande är) möjliga. Bristen på ett komparativt perspektiv är ett stort ”svart hål” i denna svårt ideologiserade forskning.

8. Fördelar med personalägda företag. Sådana företag är, utan att vara dominerande, tämligen vanligt förekommande i många andra länder, inte minst i USA, Italien och Storbritannien. Enligt omfattande internationell forskning uppvisar de många fördelar jämfört med traditionella kapitalstyrda företag. Det handlar bland annat om två fenomen som är problematiska i det svenska näringslivet, nämligen den låga produktiviteten och den omfattande utslagningen av arbetskraft med psykosocial problematik, där personalägda företag har visat sig vara överlägsna. Men svenska ekonomer har valt att inte befatta sig med forskningen om dessa företag, och i utbildningen av ekonomer vid landets handelshögskolor finns inget om denna företagsform. Lika märkligt är att den av staten tillsatta Produktivitetskommissionen (som huvudsakligen bestod av forskare i ekonomi) – vilken nyligen avlämnat sina betänkanden – inte på sina drygt tusen utredningssidor nämner personalägda företag.

9. Forskningen om den europeiska arbetarrörelsens historia. Denna mycket omfattande forskning har också den saknat ett komparativt perspektiv, framför allt när det gäller arbetarrörelsens många politiska nederlag. Bland de mera

omfattande kan nämnas finska inbördeskriget, oktoberrevolutionen och Lenin-/Stalinpolitiken, oförmågan att hindra fascismens seger i Italien, klass-mot-klass-politiken som gjorde det nazistiska maktövertagandet i Tyskland/Österrike möjligt, nederlaget i spanska inbördeskriget, den brittiska gruvstrejkens misslyckande 1984–1985, debaclet med löntagarfonderna i Sverige och USA-Demokraternas oförmåga att stå emot trumpismen. Dessa politiska tillkortakommanden för den socialistiska/socialdemokratiska arbetarrörelsen har alla det gemensamt att de bottnar i att rörelsen frångått den klassiska liberalismens principer om demokrati, rättsstat och respekt för individens autonomi. Ingenting av detta kan spåras i den mycket omfattande forskningen om denna politiska rörelse.

10. Islamologins negligering av den fundamentalistiska islamismens konsekvenser. Islamologin i Sverige har i huvudsak gett en relativistisk bild av konsekvenserna av den stora utbredningen av fundamentalistiskt islam. Det finns enligt denna forskning inga generellt negativa drag i denna religiösa inriktning eftersom alla religioner kan ge upphov till både normativt önskvärda och mindre önskvärda utfall. Detta motsägs med stor kraft av bland andra den nederländske sociologen Ruud Koopmans forskning. I sin bok *Halvmånens fall* (2019, svensk översättning 2025) visar han hur länder med en majoritet muslimer uppvisar negativa utfall vad gäller mänsklig välfärd, välstånd, jämställdhet, demokrati, fri- och rättigheter, respekt för minoriteter (såväl politiska som religiösa och sexuella), användning av politiskt våld, utbildning och intellektuell öppenhet. För att bara redovisa ett av Koopmans resultat av den sistnämnda faktorn: det översätts färre böcker till den halva miljard människor som talar de språk som är lingua franca i muslimskt dominerade länder än till de fem miljoner vars språk är finska.

Denna lista över ”blinda fläckar” i det svenska forskarsamhället är naturligtvis inte fullständig. Graden av ideologisk blockering i dessa exempel varierar också. Problemet är att ett forskarsamhälle som av ideologiska skäl uppvisar så stor ignorans vad gäller centrala samhällsproblem i mina ögon inte står sig starkt när det gäller att hävda principen om akademisk frihet. Detta är inte ett argument från min sida för ökad statlig styrning av forskningen – sådant skulle förmodligen förvärra problemen. Men den fria forskningen vilar ytterst på att medborgarna, som är huvudfinansiär av verksamheten, har förtroende för den. Ett

forskarsamhälle som av ideologiska skäl riktar blicken bort från viktiga samhällsfrågor riskerar att förlora denna tilltro. Därför behövs det mer reflektion och självkritik inom forskarsamhället kring denna problematik.

Ett problem i flera av de tio ovannämnda fallen förefaller vara en övertro på teorier som fokuserar på betydelsen av strukturella förhållanden. Dessa är empiriskt mycket svårbeforskade när det gäller att finna belägg för ett orsaksförhållande. Begrepp som "könsmaktsordningen", "strukturell (mikro-)rasism" och "postkolonialt förtryck" är inte helt enkla att konkretisera för empirisk forskning, särskilt inte om man vill komma åt orsaksförhållandena. Hur mycket av problemen i utvecklingsländer beror på västvärldens förtryckande ekonomiska politik jämfört med den ofta svårt grasserande korruptionen i dessa länder?

Ett annat problem är förmodligen att forskningen inom dessa områden ofta präglas av någon bestämd ideologi eller metateori som inympas tidigt i forskarkarriären. Det är förvisso så att framgångsrika forskningsmiljöer ofta bygger på ett sammanhållande "kitt" som består av en gemensam teori och/eller metateori, alternativt en gemensam problemformulering. Men det verkar som om det ibland kan bli för mycket av det goda. Man kunde exempelvis tänka sig att när blinda fläckar eller utelämnade perspektiv lyfts fram så blir forskarna inom området nyfikna och bjuder in till seminarier och samtal. Men så är det inte, vare sig enligt ovannämnda Peter Esaiassons eller min egen erfarenhet. Blockering och ignorans går i stället hand i hand i vad som kan benämnas en akademisk tribalism där kritik mot vedertagna perspektiv inte är välkommen.

En tredje orsak kan vara hur den typiska svenska forskarkarriären ofta innebär att man är kvar hela yrkeslivet på samma institution och därmed formas alltför starkt av kollektiva ideal. Det är lätt att tänka sig att sådant inte ger upphov till kritiskt ifrågasättande av etablerade tanke-mönster eller kreativitet i val av problem, metod och teori. Med en lätt karikering kan man hävda att den mest framgångsrika strategin för en doktorand är att visa att professors/handledarens teori fungerar utmärkt på ett noga utvalt och därmed tillrättlat empiriskt material. Detta kan inte vara till gagn för det nytänkande och den kreativitet som allmänt anses vara huvudmotivet för akademisk frihet.

Problemet med ideologiska blockeringar ska inte förstås som ett argument för idealet om den strikt neutrale forskaren, något jag ser som helt orimligt. Att miljöforskare inte skulle ha ett

FOTO: GETTY IMAGES

engagemang för en bättre miljö, att freds- och konfliktforskare skulle förhålla sig neutrala till frågan om krig eller fred, att genusforskare inte skulle vara för ökad jämställdhet, att statsvetare inte skulle förespråka demokrati eller att ekonomer skulle bortse från slöseri och ineffektivitet är inte hållbart. Vad som emellertid är centralt är att engagemanget inte övergår i ideologisk aktivism där forskaren bara ser till den empiri som denne på förhand vet stöder teorin och blockerar sig för andra perspektiv.

Jonathan Cole, som nämndes inledningsvis, hävdar att den akademiska friheten har varit helt central för de spektakulära framgångar som de amerikanska spetsuniversitetet åstadkommit. Det som nu sker i USA under Trump är lika nedslående som oförsvarligt. Men man måste också fråga sig varför detta har blivit politiskt möjligt, och ett svar kan vara just att forskarsamhället inte levt upp till de krav på allsidighet som det är rimligt att ställa. De många söndagspredikningarna om vikten av den akademiska friheten som man nu kan höra skulle därför ha varit mer trovärdiga om de kombinerats med en försvarlig dos självkritik. ■

Gruvstrejken i Storbritannien 1984–1985 slutade i nederlag för arbetarrörelsen. Forskarsamhället verkar inte förstå varför.

Bo Rothstein är professor em. i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och forskare vid Institutet för framtidsstudier i Stockholm.